

Andrzej P. Łydka

ppłk rez. dr inż., Uniwersytet Opolski
<https://orcid.org/0000-0002-0098-878X>

Etos Armii Krajowej na tle portretu zbiorowego oficerów czasu wojny Obwodów Olkusz ZWZ/AK oraz możliwości i sposoby jego implementacji w Siłach Zbrojnych RP

Wprowadzenie

Celem opracowania jest identyfikacja etosu Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) i późniejszej Armii Krajowej (AK) oraz ocena możliwości jego implementacji w obecnych Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (SZ RP). Armia każdego państwa wychowuje swoich żołnierzy na wzorcach osobowych z przeszłości, wychodząc z założenia, że każde pokolenie żołnierzy wnosi swój wkład do historii narodu, państwa i wojska narodowego. Świadomość przeszłości i związanej z nią tradycji, czyli działań poprzednich pokoleń, pomaga kształtować poczucie dumy z przynależności do SZ RP i wzmacnia chęć dorównania poprzednikom, w tym przypadku żołnierzom AK, którzy postawili wysokie wymagania następcom.

Podczas oceny potencjału obronnego danego państwa bierze się pod uwagę czynniki wymierne, np. liczbę uzbrojenia i sprzętu wojskowego w poszczególnych kategoriach, liczbę możliwych do wystawienia związków taktycznych i oddziałów oraz stan infrastruktury obronnej państwa. Czynnikiem niewymiernym, lecz mającym niebagatelny wpływ na wielkość potencjału obronnego państwa, są morale i etos wojska oraz społeczeństwa. Z tego powodu wszelka działalność ukierunkowana na podniesienie poziomu morale i kształtowanie etosu jest pracą na rzecz zwiększenia potencjału

obronnego państwa. Wdrożenie wniosków z niniejszego opracowania może mieć duży wpływ na skuteczność implementowania etosu AK w obecnych SZ RP, co pozwoli na powiększenie potencjału obronnego państwa.

Do identyfikacji etosu żołnierzy AK autor niniejszego artykułu wykorzystał jako pierwszy obiekt badań opisy zachowań ludzi, którzy zostali awansowani na oficerów czasu wojny przez dowództwo AK. Żołnierze ci spełniali swoją postawą wymagania moralne i fachowe stawiane przez dowództwo oficerom czasu wojny, którym powierzano dowodzenie plutonami, placówkami i obwodami, czyli najniższymi szczeblami organizacyjnymi. Na tej podstawie można przyjąć, że ich postawa w służbie i walce jest wiarygodną ilustracją etosu AK. Ze względu na objętość opracowania autor ograniczył się w badaniach do opisu i analizy postaci siedmiu oficerów czasu wojny, służących w obydwu obwodach Olkusz AK: w Obwodzie „Srebro” w Inspektoracie Sosnowiec Okręgu Śląsk AK na obszarach RP włączonych do Rzeszy Niemieckiej (RN) i w Obwodzie „Olga” w Inspektoracie Miechów Okręgu Kraków AK na terenie Generalnego Gubernatorstwa (GG). Inkorporacja części powiatu olkuskiego do RN miała wpływ na budowę struktur terenowych konspiracji. Konsekwencją tego podziału było utworzenie w granicach byłego powiatu olkuskiego dwóch Obwodów Olkusz ZWZ/AK w sąsiadujących okręgach ZWZ, ponieważ Okręg Śląski ZWZ (następnie AK) obejmował tereny przyłączone do RN. Ta niewielka próba badawcza, dotycząca tych dwóch obwodów, pozwoliła już na wyrowadzenie wniosków dotyczących etosu AK. Drugim obiektem badań była organizacja systemu kształcenia obywatelskiego i jego możliwości w implementacji etosu AK do SZ RP. Trzecim obiektem badań była faktyczna i postulowana współpraca Ministerstwa Obrony Narodowej (MON) i Ministerstwa Edukacji i Nauki (MEiN) czy od 1 stycznia 2024 r. Ministerstwa Edukacji Narodowej (MEN) nad wychowaniem przyszłych potencjalnych żołnierzy SZ RP w systemie edukacji. Wnioski z tych badań autor zawarł w podsumowaniu niniejszego opracowania.

Duże znaczenie miała identyfikacja możliwych trudności w implementowaniu etosu AK w SZ RP, wynikających z panującej do dzisiaj organizacji państwa i kultury politycznej zaszczeplonej w 1944 r. podczas budowy tzw. Polski Ludowej. Wtedy państwo zostało zbudowane jako Polska „resortowa”, gdzie współpraca i koordynacja wysiłków pomiędzy ministerstwami możliwa jest jedynie na poziomie Rady Ministrów. W konsekwencji ta „resortowa”, czy wręcz „silosowa”, budowa państwa, w połączeniu z rozdziałem zadań na poszczególne ministerstwa przyniosła panujące do dziś błędne przeświadczenie, że obrona państwa leży wyłącznie w zakresie działania ministra właściwego ds. obrony narodowej, a wychowanie młodego pokolenia to z kolei wyłączna odpowiedzialność ministra właściwego ds. edukacji. Oczekiwanie wojska wobec poziomu wiedzy i przyswojonych wartości prezentowanych przez osoby wstępujące do SZ RP mijają się z ofertą edukacyjno-wychowawczą publicznego systemu edukacji. Pomimo tego brakuje komunikacji pomiędzy MON

a MEN w tym zakresie. Przedstawione wyniki badań wskazują na konieczność odejścia od dotychczasowych zasad działania oraz podjęcie współpracy pomiędzy tymi ministerstwami w celu uzyskania efektu synergii w przygotowaniu młodego pokolenia do nadchodzących wyzwań w zmieniającej się od wybuchu pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2022 r., architekturze bezpieczeństwa międzynarodowego i bezpieczeństwa narodowego Polski.

Pojęcie etosu

Przed rozwinięciem tematu należy dokonać pewnych podstawowych rozróżnień terminologicznych. W tytule artykułu występuje słowo „etos”, które w języku greckim oznacza zwyczaj lub obyczaj. Według Stanisława Witka „Etos (gr. obyczaj) to system obyczajów określonej grupy społecznej, wyrażający się w stylu życia. Jest [...] konsekwencją przyjętej w grupie społecznej hierarchii wartości”¹. Etos przejawia się w życiu zbiorowości oraz jednostki. W tym drugim przypadku ujawnia się jako etos zawodowy członka warstwy społecznej czy też grupy – czyli w przypadku tematu rozważań jako etos żołnierza Wojska Polskiego (WP) lub żołnierza AK. Jest on definiowany również jako „styl życia jakiejś społeczności”², „ogólna orientacja jakiejś kultury, przyjęta przez nią hierarchia wartości bądź formułowana jasno i wyraźnie, bądź dająca się wyczytać z ludzkich zachowań”³. Innymi słowy, etos jest to skodyfikowany lub zwyczajowy zbiór zasad postępowania grupy ludzi. Reguły te składają się na wyidealizowany wzorzec postawy czy działań właściwych dla danej wspólnoty⁴. Warto podkreślić – wyidealizowany wzorzec, a nie obraz zachowań spotykanych w rzeczywistości.

Identyfikacja etosu Armii Krajowej oraz etosu Wojska Polskiego

W przestrzeni medialnej można znaleźć wiele opisów dotyczących etosu AK lub żołnierza AK. Interesującej odpowiedzi na pytanie o etos udzielił jeden z żołnierzy tej armii Stanisław Oleksiak:

Etos Armii Krajowej to cały system wartości, które były dla nas, jako młodych ludzi przed dziesiątkami laty, katechizmem postępowania. Katechizmem naszych działań

¹ S. Witek, *Etos*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1983, s. 1195.

² M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1973, s. 7.

³ *Ibidem*.

⁴ M. Kuran, *Etos pracy w literaturze i kulturze – wprowadzenie do tomu studiów*, [w:] „*Labor omnia vincit improbus*.” *Etos pracy w literaturze i sztuce – wybrane ujęcia*, red. *idem*, „*Analecta Literackie i Językowe*” 2019, t. 10, <https://doi.org/10.18778/8142-437-0.01>.

na rzecz Ojczyzny zagrożonej w swoim bycie. Katechizmem służby. Ten system wartości to wierność Ojczyźnie. Polska to dla nas Matka i sprawa najważniejsza. Polska to dla nas dzieło, które całe pokolenia Polaków budowało w trudzie i znoju, ponosząc ogromne ofiary, choćby Sybiru. One świadczyły o tym, że dla Ojczyzny, dla jej trwania trzeba ponosić trud i być gotowym złożyć ofiarę najwyższą – oddać życie. Takim opisem odpowiadam nie encyklopedycznie, ale ideowo, co to jest etos Armii Krajowej, etos Polski Podziemnej. Ten katechizm nas zobowiązywał do służby wtedy, kiedy Ojczyzna była zagrożona i teraz, nadal do końca dni naszych. To zobowiązanie, podjęte kiedyś, jest aktualne dla każdego żołnierza Armii Krajowej, działacza Polski Podziemnej – do końca naszych dni⁵.

Stanisław Oleksiak wskazał na istotę etosu, którą był system wartości wpojony przez edukację szkolną oraz rodzinę. Podany opis jest zgodny z przywołaną wcześniej definicją etosu jako hierarchii wartości dającej się wyczytać z ludzkich zachowań.

Obecny etos żołnierza WP wywodzi się z etosu rycerskiego i przedstawia człowieka, który nabył umiejętności potrzebne do obrony ojczyzny. Wymaga, aby w sytuacjach bojowych postępował zgodnie z normami międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Na polu walki cechowały go męstwo, odwaga i roztropność, a swoją postawą dawał przykład innym żołnierzom. Etos wymaga szczególnej troski o współtowarzyszy broni, a w sytuacjach zagrożenia życia gotowości do niesienia im pomocy, w postępowaniu z jeńcami wojennymi i ludnością cywilną kierowania się zasadami humanitaryzmu, i poszanowania wartości życia człowieka, w niewoli godnego zachowania i dochowania wierności przysiędze wojskowej oraz niepodjęmowania i nieuczestniczenia w działaniach mogących szkodzić ojczyźnie i współtowarzyszom broni. Żołnierz to osoba uczciwa i prawa, a cechy te odnoszą się do jego honoru, stanowiącego fundament wartości moralnych. Służba wojskowa wymaga zdyscyplinowania, lojalności i poświęcenia⁶.

Etos żołnierza WP musi z konieczności różnić się od etosu żołnierza AK, tak jak wojsko regularne różni się od nieregularnego. Zachowanie żołnierzy WP nakierowane było i jest również na ocenę otoczenia, odbiór społeczny, na uznanie przełożonych, na wzmiankę w rozkazie. Wojsko nieregularne nie szuka rozgłosu. Liczy się skuteczność w działaniu, a nie publiczna chwała. Wojsko regularne to struktura i hierarchia według stopni wojskowych i wysługi lat, ciągłość dowodzenia, dowodzenie przez zadania, dyscyplina zewnętrzna (formalna) i musztra, znajomość doktryn, standardowych procedur operacyjnych oraz taktyk, technik i procedur działania opracowanych na podstawie doświadczeń. Wojsko nieregularne to struktura

⁵ J. Wróblewski, *Patrzę w przyszłość z dyskretnym optymizmem. Wywiad z Prezesem ZG ŚZŻAK, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej*, 12.09.2012, <https://armiakrajowa.org.pl/wstep/147-wywiad-z-prezesem-zg-zak> [dostęp: 20.09.2023].

⁶ Obwieszczenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 3 marca 2008 r. w sprawie ogłoszenia „Kodeksu Honorowego Żołnierza Zawodowego Wojska Polskiego”, Dz.Urz. MON z 2008 r., nr 5, poz. 55.

i hierarchia według potrzebnego doświadczenia oraz cech osobowościowych, samodzielność, dowodzenie przez cele, spryt i inicjatywa, dyscyplina wewnętrzna, upór w dążeniu do celu, umiejętność szybkiego przystosowania się do nowych warunków w nowej wojnie i w obliczu przewagi przeciwnika.

Nasuwa się tu pytanie, czy i na ile etos AK jest przydatny w wojsku regularnym, jakimi są SZ RP. Patrząc na przemiany, które zachodzą w SZ RP, polegające na odchodzeniu od dowodzenia przez stawianie zadań i implementowanie dowodzenia przez cele, można wyprowadzić wniosek, że niezmienny od czasów II wojny światowej etos AK staje się coraz bardziej zgodny z ewoluującym etosem WP. Należy też zauważyć, że dziedziczenie tradycji AK przez Wojska Obrony Terytorialnej wynika wprost z bliskości form działania obydwu formacji, jak również z potrzeby budowy etosu tego rodzaju sił zbrojnych na wartościach, z którymi identyfikują się żołnierze.

W wojsku regularnym najbliższe do spełnienia wymogów wojska nieregularnego jest wojskom specjalnym, pododdziałom rozpoznawczym, piechocie górskiej, wojskom powietrznodesantowym czy kawalerii powietrznej, czyli wszędzie tam, gdzie struktura organizacyjna jest płaska, nie ma ciągłości dowodzenia (nieustannego nadzoru przełożonego), lecz za to wymaga się samodzielności, inwencji i inicjatywy pomimo lokalnej przewagi przeciwnika.

Oficerowie czasu wojny

Wprowadzone do rozważań pojęcie oficerów czasu wojny pojawiło się w polskim systemie prawnym jako pokłosie doświadczeń z wojny 1920 r., kiedy w obliczu ofensywy Michaiła Tuchaczewskiego podjęto decyzję o sformowaniu Armii Ochotniczej. Regularne WP zostało zasilone młodymi ochotnikami, prowadzonymi przez nauczycieli oraz katechetów szkolnych. Zdołano wystawić 52 ochotnicze pułki piechoty i 10 ochotniczych pułków ułanów, dlatego podczas kodyfikowania przepisów dotyczących służby oficerów wprowadzono w 1922 r. kategorię oficerów czasu wojny i w 1937 r. sprecyzowano zasady ich mianowania. Było to również uznanie faktu, że wojna może zdemokratyzować korpus oficerski, ponieważ mogą do niego wejść ludzie, którym wymagania pokojowe blokowały awans, lecz ich osobiste przymioty, umiejętności oraz działalność, czyli dowodzenie w czasie działań bojowych, wprost predestynowały do wykorzystania na stanowiskach oficerskich, z reguły jako dowódców plutonów lub kompanii. Innymi słowy, oficerowie czasu wojny to oficerowie, których wojna niejako stworzyła, to podoficerowie i szeregowi, którzy się w wojnie odnaleźli i sprawdzili jako dowódcy. W 1937 r. przyjęto, że

oficerem w stopniu podporucznika jako oficera na czas wojny można mianować podoficera lub szeregowca posiadającego odpowiednie kwalifikacje moralne za czyn wyjątkowego męstwa na polu bitwy. [...] Mianowanie oficerem na czas wojny

może nastąpić na jeden ze stopni wymienionych w niniejszym dekrete niezależnie od stosunku do służby wojskowej, przy czym warunki mianowania określi Naczelny Wódz⁷.

Specyfika służby w ZWZ/AK, duże potrzeby kadrowe oraz brak wystarczającej liczby oficerów służby stałej i rezerwy (warto pamiętać, że gros oficerów służby stałej znalazło się w niewoli niemieckiej lub sowieckiej bądź służyło w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie) wymusiła sięgnięcie po dotychczas niewykorzystane zasoby osobowe właśnie w postaci kandydatów na oficerów czasu wojny. Ze zrozumiałych względów stawiano wtedy na takich ludzi, którzy wykazali się cechami przydatnymi w specyficznym środowisku walki podziemnej, czyli służbie konspiracyjnej, pracy organizacyjnej, sabotażu, dywersji oraz walce partyzanckiej. Potrzebowano ludzi, którzy odnaleźli się w nowej sytuacji i nie byli ukształtowani przez nawyki, zasady i ograniczenia obowiązujące w regularnym wojsku i tzw. służbie garnizonowej.

Przykłady życiorysów oficerów czasu wojny obwodów Olkusz ZWZ/AK jako obraz najmłodszej oficerskiej kadry dowódczej

Teresa Delekta pseud. „Janka”

Ppor./kpt. cz.w. [czasu wojny] Teresa Delekta pseud. „Janka”, rocznik 1906. Urodziła się w Radomyślu w rodzinie kanclerza sądowego. W 1926 r. ukończyła seminarium nauczycielskie i podjęła pracę nauczycielki w żeńskiej Szkole Rzemiosła na Skalce koło Olkusza. W 1931 r., będąc członkinią Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju, uzyskała wyszkolenie instruktorskie Przysposobienia Wojskowego Kobiet (PWK) II stopnia, a następnie zorganizowała w swojej szkole stuosobowy hufiec PWK, obejmując jednocześnie funkcję komendantki. Po zorganizowaniu struktur PWK w powiecie olkuskim objęła funkcję komendantki powiatowej. Jej oddanie służbie i życzliwość uczyniły z niej jedną z najbardziej popularnych instruktorek PWK na Śląsku. W 1939 r. Delekta prowadziła także kursy przysposobienia wojskowego dla cywilnych zespołów kobiet z powiatu olkuskiego, m.in. z obrony przeciwlotniczej, obchodzenia się z bronią, samoobrony cywilnej itp. Już 25 sierpnia 1939 r. została zmobilizowana do pomocniczej służby wojskowej jako instruktorka PWK z przydziałem do Komendy Rejonu Śląskiego PWK w Katowicach, którą kierowała Elżbieta Zawacka. Kampanię 1939 r. zakończyła w Kamieniu Koszyrskim, skąd powróciła do swojej szkoły na Skalce.

W grudniu 1939 r. Zawacka zaprzysięgła Delektę do pracy konspiracyjnej, mianując ją swoją zastępczynią w śląskiej sieci Wojskowej Służby Kobiet (WSK) i jednocześnie

⁷ Art. 16 § 2 i art. 17 § 1 dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 12 marca 1937 r. o służbie wojskowej oficerów, Dz.U. RP z 1937 r., nr 20, poz. 128.

mianując ją komendantką WSK w powiecie olkuskim. Następnie „Janka” otrzymała od komendanta Podokręgu Zagłębie mjr. Jerzego Stolarskiego pseud. „Konrad” polecenie zorganizowania pracy konspiracyjnej w powiecie. Zgodnie z rozkazem Delekta nawiązała kontakt z kpt. Konstantym Szyszkowskim – byłym komendantem Okręgowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego powiatu olkuskiego oraz z ppor. rez. Stanisławem Jańczykiem. Kpt. Szyszkowski zgodził się objąć funkcję komendanta Obwodu Olkusz ZWZ, a ppor. Jańczyk, księgowy w banku w Czeladzi, został jego zastępcą. Delekta odszukała też kilku innych oficerów i podoficerów rezerwy do pracy w konspiracji na terenie powiatu. Po sformowaniu struktur Obwodu Olkusz ZWZ została szefem łączności komendy obwodu. W czerwcu 1940 r. została zastępczynią Zawackiej jako szefowej Oddziału V k – Łączności Konspiracyjnej Okręgu Śląsk ZWZ, a od grudnia objęła szefostwo oddziału⁸. W służbie została mianowana kapitanem cz.w. Drugi szef sztabu Okręgu Śląsk Józef Słaboszewski pisał w swej relacji, iż „Janka”

była duszą całej organizacji łączności. Była skromna, pracowita, oddana sprawie, obywająca się byle czym, usłużna dla wszystkich prac organizacyjnych, choćby nawet nie wchodziły w zakres kierowanego przez nią oddziału. Nie było dla niej złej pogody, ani niedogodnej pory dnia. Tylko ona z kobiet utrzymywała łączność z KG w Warszawie po E. Zawackiej⁹.

O swojej pracy konspiracyjnej pisała w ankiecie „Relacja do historii udziału powstania w ruchu oporu w latach 1935–45” w następujący sposób: „Wzięcie udziału w służbie konspiracyjnej było absolutnie świadomym obowiązkiem wypełnienia wychowania powstania”¹⁰.

Gerard Woźnica pseud. „Hardy”

Ppor./kpt. cz.w. Gerard Woźnica pseud. „Hardy”, rocznik 1917. Urodzony w Janowicach w powiecie rybnickim. Syn powstańca śląskiego. Ukończył szkołę powszechną i Szkołę Przystosowania Kupieckiego. W 1934 r. został przyjęty do Szkoły Podoficerskiej dla Małoletnich w Koninie, którą ukończył w 1937 r. i otrzymał przydział do 20. Pułku Piechoty Ziemi Krakowskiej w Krakowie jako instruktor. Kampanię 1939 r. odbył w tym pułku w kompanii dowodzonej przez ppor. rez. Józefa Mrówkę. Ranny pod Zamościem, powrócił do Rybnika, lecz po miesiącu przeniósł się do Kluczy koło Olkusza, gdzie został przyjęty pod pseudonimem „Hardy” do organizacji konspiracyjnej, którą okazała się Gwardia Ludowa Polskiej Partii Socjalistycznej (GL PPS). Tam otrzymał polecenie sformowania plutonu. Na

⁸ Z. Walter-Janke, *W Armii Krajowej na Śląsku*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1986, s. 90.

⁹ E. Zawacka, *Szkice z dziejów Wojskowej Służby Kobiet*, Fundacja „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej”, Toruń 2001, s. 126–127.

¹⁰ Fundacja Generala Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Kobiet: teczka T. Delekty, ankieta z 23 marca 1969 r.

przełomie 1941 r. i 1942 r. pluton rozwinął się liczebnie do kompanii i „Hardy” został jej dowódcą. W okresie od marca do października 1942 r. „Hardy” uczęszczał na Kurs Oficerski przy Brygadzie Zagłębiowskiej GL PPS, po którym rozkazem dowódcy brygady nr 16/42 z 11 listopada 1942 r. został awansowany do stopnia podporucznika. W 1943 r. kompania rozrosła się do rozmiarów batalionu i funkcjonowała jako II batalion 4. Pułku GL PPS „Srebro”, nadal pod dowództwem „Hardego”. W ramach legalizacji awansu „Hardego”, już po scaleniu GL PPS z AK, komendant Okręgu Śląsk AK mjr Zygmunt Janke pseud. „Walter” sporządził wniosek awansowy na podporucznika cz.w., w którym stwierdził:

jako organizator konspiracji wykazał dużo inicjatywy, sprytu i ofiarności w pracy. Samorzutnie zorganizował oddział partyzancki „Surowiec”, który jest jednym z najlepszych naszych oddziałów. W czasie dowodzenia oddziałem wykazał duże, wrodzone zdolności przywódcze i dużo odwagi osobistej. Prezencja – dobra, inteligencja – duża¹¹.

W lipcu 1943 r. „Hardy” zaproponował utworzenie oddziału partyzanckiego złożonego ze „spalonych” w terenie konspiratorów, na co dowódca brygady w dniu 21 sierpnia 1943 r. wyraził zgodę. Od tego dnia datuje się istnienie Oddziału Partyzanckiego (OP) „Surowiec” podległego Inspektoratowi Sosnowieckiemu AK i dowodzenie „Hardego” plutonem, potem kompanią i wreszcie batalionem partyzanckim. Oddział ten miał bazę na terenie Obwodu AK „Olga” (w GG), a zasadnicze akcje wykonywał na obszarze Okręgu Śląsk (na terenach włączonych do RN) na podstawie zadań otrzymanych od inspektora sosnowieckiego AK oraz z własnej inicjatywy. Opis przykładowej akcji można znaleźć w meldunku komendanta okręgu:

W dniu 11.V. we wsi Kuźniczce k/Sławkowa w drodze represji zabrano u miejscowych Umsiedlerów z Bessarabji broń i wszystko, co mogło się przydać oddziałowi jak bieliznę, ubrania itp. Umsiedlerów za znęcanie się nad polską ludnością obito. Zabrano 1 fuzję, 1 pistolet. [...] Umsiedlerom podano do wiadomości, że oddział jest polskim oddziałem partyzanckim, że jeśli nie zmienią się i nie będą poprawni w stosunku do Polaków, to następnym razem obejdą się z nimi gorzej. W lesie spotkano inż. miernika Niemca, który nie chciał wierzyć, że są partyzantami, aby go przekonać, zabrano mu plecak i wystawiono pokwitowanie ze stemplem. B.[ardzo] się ucieszył i schował sobie pokwitowanie jako pamiątkę. Ponieważ robotnicy polscy chwalili go – za plecak zapłacono mu urzędową cenę¹².

Z dniem 1 stycznia 1945 r. „Hardy” został awansowany do stopnia porucznika cz.w. Batalion „Hardego” zakończył swój szlak bojowy pod Makowem Podhalańskim 24 stycznia 1945 r., gdzie złożył broń przed Armią Czerwoną¹³. W 1945 r.

¹¹ Archiwum Narodowe w Krakowie, Zespół Archiwum Śląskiego Okręgu Armii Krajowej: wniosek awansowy, 29/1316/0/-/3, s. 17.

¹² Archiwum Narodowe w Krakowie, Zespół Archiwum Śląskiego Okręgu Armii Krajowej: raport uzupełniający, Serce, L.dz. 79/Ked, Dn. 23.V.44., 29/1316/0/-/19, s. 10.

¹³ Instytut Pamięci Narodowej: Gerard Woźnica, zyciorys, Kr 009/144, t. 1, s. 18–28.

zweryfikowany przez Komisję Likwidacyjną AK w stopniu kapitana cz.w., lecz Rejonowa Komisja Uzupełnień uznała mu tylko stopień porucznika¹⁴.

Michał Bartkiewicz pseud. „Żetoński”

Ppor. cz.w. Michał Bartkiewicz pseud. „Żetoński”, rocznik 1902. Podczas I wojny światowej należał do I Olkuskiej Drużyny Skautowej. Od 1 czerwca 1917 r. jako szeregowiec „Świerk” w Polskiej Organizacji Wojskowej. Od 11 listopada 1918 r. służył w WP w Ochotniczym Oddziale Odsieczy Lwowa. Brał udział w walkach m.in. o Lwów, Wilno i Lidę. Na froncie dosłużył się stopnia starszego sierżanta. W okresie międzywojennym aktywnie działał w pracach organizacji kombatanckich w Olkuszu. W 1937 r. został skazany na rok więzienia w zawieszeniu na 4 lata za usiłowanie zabójstwa (oddał dwa strzały z pistoletu), co skutkowało negatywną opinią wojewody ws. nieskazitelnego charakteru kandydata do odznaczenia Medalem Niepodległości przesłaną do Kapituły Krzyża i Medalu Niepodległości. Jednak Sąd Honorowy Odznaczonych Krzyżem i Medalem Niepodległości pod przewodnictwem gen. Ferdynanda Zarzyckiego nie dopatrzył się znamion czynu spowodowanego „niecnym sposobem myślenia”, ponieważ Bartkiewicz, pod wpływem silnego wzruszenia, czynnie zareagował na obrazę etosu legionistów oraz marszałka Józefa Piłsudskiego i rządu. Pozwoliło to kapitule zatwierdzić wniosek na Medal Niepodległości za działalność w POW, a prezydentowi RP go przyznać¹⁵. Od 1939 r. działał w olkuskiej konspiracji pod pseud. „Żetoński”. Był szefem łączności Obwodu Olkusz ZWZ po Teresie Dellekcie. Uczestniczył w rozmowach scaleniowych AK z GL PPS. W kwietniu 1943 r. został komendantem Obwodu Olkusz AK „Srebro”. Potem został aresztowany i osadzony w KL Auschwitz i KL Buchenwald. W czasie okupacji otrzymał stopień ppor. cz.w. Za działalność w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi. Po zakończeniu II wojny światowej pracował, podobnie jak przed 1939 r., w olkuskim magistracie¹⁶.

Kazimierz Kluczewski pseud. „Pijok”

Ppor./por. cz.w. Kazimierz Kluczewski pseud. „Pijok”, rocznik 1911, urodzony we wsi Skalskie w rodzinie wójta gminy Rabsztyn. Absolwent olkuskiego gimnazjum państwowego. W 1935 r. ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Piechoty w Zambrowie. Kampanię 1939 r. odbył jako dowódca plutonu w obronie Warszawy, gdzie został ranny. Po powrocie w rodzinne strony związał się z konspiracyjną GL

¹⁴ Wojskowe Biuro Historyczne, Kolekcja akt ujawnionych członków BCh i AK: Woźnica Gerard, arkusz ewidencji personalnej, 1777/90/776, s. 383–387.

¹⁵ Wojskowe Biuro Historyczne, Kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych: Bartkiewicz Michał, 27.06.1938.

¹⁶ Wojskowe Biuro Historyczne, Kolekcja akt ujawnionych członków BCh i AK: Bartkiewicz Michał, arkusz ewidencyjny, 1777/90/663, s. 100.

PPS i pod pseudonimem „Pijok” został komendantem Obwodu GL PPS Olkusz i jednocześnie dowódcą konspiracyjnego dwubatalionowego Olkuskiego Pułku GL PPS „Srebro”. W 1943 r. po scaleniu GL PPS z AK i mianowaniu do stopnia ppor. cz.w. został komendantem Obwodu Olkusz AK i dowódcą Kedywu obwodu¹⁷. Kierował bieżącą walką w formie sabotażu, dywersji oraz wykonywania wyroków Wojskowego Sądu Specjalnego. Jeden z wyroków śmierci na konfidencie wykonano niedokładnie – i skazany przeżył. Niemcy umieścili go w olkuskim szpitalu, którym oficjalnie zarządzał dr Marian Kiciarski, volksdeutsch I listy, paradujący po mieście w żółtym mundurze NSDAP, nieoficjalnie – pod pseudonimem „Jur”, szef służby zdrowia Obwodu Olkusz ZWZ/AK¹⁸. Jednak na szczeblu komendy obwodu podjęto decyzję o uznaniu zwyczajowego prawa ułaskawienia skazańca, który urwał się ze sznura i nie ponowiono wykonania tego wyroku¹⁹. Można zaryzykować twierdzenie, że przywiązanie oficerów komendy obwodu do zasad i zwyczajów obowiązujących w cywilizacji łańskiejskiej okazało się silniejsze od wymogów walki bieżącej. „Pijok” od końca 1943 r. utrzymywał łączność z OP „Surowiec” por. „Hardego” dyslokowanym na terenie sąsiedniego Obwodu Olkusz AK „Olga” należącego do Okręgu Kraków AK i w jego składzie zakończył udział w wojnie. Zweryfikowany przez Komisję Likwidacyjną AK w 1945 r. w stopniu kapitana rezerwy²⁰.

Edward Nowak pseud. „Jodła”

Ppor. cz.w. hm. Edward Nowak pseud. „Jodła”, rocznik 1905. Urodził się w Niwce (obecnie dzielnicy Sosnowca) w rodzinie robotniczej. Był wnukiem powstańca styczniowego. Od młodości interesował się skautingiem. W 1923 r. założył 1. Drużynę Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki, która była znana w całym kraju jako jedna z najlepszych polskich drużyn harcerskich. Podczas obowiązkowej służby wojskowej w latach 1927–1929 ukończył szkołę podoficerską. W 1933 r. został komendantem Hufca Mysłowice, a od 1936 r. hufcowym w Niwce. W 1939 r. został mianowany komendantem Pogotowia Wojennego Harcerzy w Niwce, był ponadto komendantem Chorągwi Zagłębiowskiej. Jako ochotnik brał udział w kampanii 1939 r. Pod Tomaszowem Lubelskim został ranny i trafił do niemieckiej niewoli. Udało mu się uciec

¹⁷ K. Goc, *Kazimierz „Pijok” Kluczewski*, „Ziemia Olkuska. Powiatowy Biuletyn Informacyjny” 2008, nr 9, s. 12–13.

¹⁸ Z. Kwiecień „Sokół”, *Drużyna zwiadu II batalionu Pułku „Srebro” 23 D.P. AK*, [w:] *Partyzantkie wspomnienia*, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Koło Olkusz, Olkusz 1999, s. 61.

¹⁹ M. Kiciarski pseud. „Jur”, *Olkusz pod okupacją hitlerowską. Wspomnienia lekarza*, „Przegląd Lekarski” 1968, nr 1, s. 231.

²⁰ Z. Małewska, K. Kluczewski, *Czy tak wyglądał „podziemny Śląsk”? Na marginesie książki Zygmunta Waltera Jankego*, „Zaranie Śląskie” 1970, nr 1, s. 86–91.

i przez Rzeszów wrócić do Sosnowca. Za namową Głównej Kwatery ZHP zajął się organizacją tajnej Chorągwi Zagłębiowskiej. W 1940 r. poszukiwany przez gestapo, uciekł wraz z rodziną na teren GG, do Bydlina. Tam jako „Jodła” w 1944 r. został dowódcą plutonu, a następnie kompanii rezerwowej OP „Surowiec” składającej się z 72 konspiratorów mieszkających w dziesięciu wsiach rozmieszczonych wokół bazy OP „Surowiec” po obu stronach granicy III Rzeszy i GG. W opinii „Hardego” „[...] Oddział rezerwy wykonywał swoje zadania skrupulatnie i terminowo, co było szczególną zasługą ppor. «Jodły» i ppor. «Groma», którzy drogą właściwej selekcji dobrali do oddziału żarliwych patriotów, całkowicie oddanych Ojczyźnie”²¹. Ppor. cz.w. „Jodła” zorganizował i prowadził szkolenie wojskowe żołnierzy kompanii oraz dowodził nią podczas akcji na terenie Obwodu „Olga”²².

Leonard Wyjadłowski pseud. „Ziemia”

Ppor. cz.w. Leonard Wyjadłowski pseud. „Ziemia” urodził się w 1906 r. w Janowiczkach koło Raclawic. Był wnukiem powstańca styczniowego walczącego na Litwie. Od 1934 r. służył w WP. Ukończył Podoficerską Szkołę dla Małoletnich Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) w Osowcu. W 1938 r. został komendantem strażnicy KOP w Łozowiczach. W 1939 r. zdał jako ekstern małą maturę. Wzięty do niewoli przez Sowieców, został wydany Niemcom jako mieszkaniec GG i wywieziony na roboty. Po ucieczce z Niemiec w lipcu 1941 r. przedostał się do Krakowa, gdzie po zaprzysiężeniu w kościele św. Szczepana został łącznikiem V Oddziału Łączności Wewnętrznej Krakowskiego Okręgu AK jako „Ziemia”. Ukończył konspiracyjną szkołę podchorążych. W sierpniu 1943 r. został szefem łączności Inspektoratu Miechowskiego AK. W listopadzie 1943 r. został wyznaczony na stanowisko oficera dywersji Obwodu Olkusz AK „Olga” i zorganizował plutony oraz drużyny dywersyjne w jego poszczególnych podobwodach. Awansowany na ppor. cz.w. Po zorganizowaniu pododdziałów rozpoczął regularną działalność dywersyjną skierowaną przeciwko administracji, straży granicznej i straży leśnej, która z czasem objęła również takie akcje, jak uwalnianie aresztowanych czy opanowywanie miejscowości w celu uzupełnienia zapasów bądź likwidacji konfidentów i członków administracji GG. Podczas akcji „Burza” został adiutantem batalionu szturmowego „Suszarnia” 106. Dywizji Piechoty AK. Po wyzwoleniu został aresztowany przez NKWD i wywieziony na trzy lata do łagru. Po powrocie do Polski, w 1948 r., został aresztowany przez UB i skazany na trzy lata więzienia²³. Jak po latach stwierdził w swoich

²¹ Wojskowy Instytut Historyczny, G. Woźnica, oddział „Hardego”, mps, Warszawa 1981, s. 53–54.

²² K. Kulig, *Nowak Edward ps. Jodła*, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej w Olkusz <https://akolkusz.blogspot.com/p/nowak-edward-ps-joda.html> [dostęp: 20.09.2023].

²³ C. Brożek, K. Goc, *Odszedł żołnierz i weteran Armii Krajowej ś.p. Leonard Wyjadłowski*, „Zeszyty Historyczne Olkusza” 2013, nr 15, s. 53–60.

wspomnieniach: „Nie żałuję niczego. Byłem wychowany porządnie, po polsku. Słowa »Bóg, Honor i Ojczyzna« prowadziły mnie przez całe moje życie. Dalej temu hasłu jestem wierny i pragnę aby młode pokolenie przejęło je za swoje”²⁴.

Jan Pieńkowski pseud. „Mohort”

Jan Pieńkowski pseud. „Mohort”, rocznik 1907. Urodził się w rodzinie Jana, górnika, działacza PPS i POW. Mieszkał początkowo w Rokitnie w powiecie włoszczowskim, a następnie kształcił się w gimnazjum w Szczekocinach, którego nie ukończył z powodu braku środków. W 1928 r. został powołany do służby czynnej w 27. Pułku Piechoty w Częstochowie, w którym ukończył szkołę podoficerską. Pozostał w wojsku i dosłużył się stopnia sierżanta. Poznał zarówno taktykę małych pododdziałów piechoty, jak i tajniki dowodzenia nimi. W 1937 r. został przeniesiony do rezerwy i po ukończeniu w Białowieży kursu dla leśniczych kontynuował służbę państwową na stanowisku leśniczego w Wołkowysku. Po zmobilizowaniu 24 sierpnia 1939 r. służył jako sierżant-szef kompanii w Grupie „Grodno”. Po rozbiciu kompanii pod Grodnem został rozbrojony przez Rosjan, lecz uniknął niewoli. Zdążył jeszcze przedostać się do Warszawy i uczestniczyć w ostatnich dniach jej obrony. Po dostaniu się do niewoli uciekł pod Poznaniem z transportu kolejowego do Rzeszy i powrócił do rodziny w Rokitnie. Następnie rozpoczął pracę zarobkową w gospodarstwie rolnym w Nowej Słupi w Kieleckiem, gdzie po wstąpieniu do ZWZ objął funkcję dowódcy plutonu. W maju 1940 r. przeszedł do Chłopskiej Straży, późniejszych Batalionów Chłopskich (BCh), gdzie również został dowódcą plutonu. W czerwcu 1942 r., zagrożony aresztowaniem, został przeniesiony do Obwodu Olkusz BCh i objął stanowisko szefa szkolenia bojowego w Podobwodzie Sułoszowa-Skała BCh „Szarotka”, które pełnił do kwietnia 1943 r. Posługiwał się pseudonimem „Mohort”, przyjętym z poematu Wincentego Pola *Mohort. Rapsod rycerski z podania*. W kwietniu 1943 r. objął dowodzenie samodzielnej grupy dywersji oraz stanowisko zastępcy oficera ds. dywersji w Podobwodzie BCh „Szarotka”. Sformował oddział dywersyjno-partyzancki „Szarańcza”, który po scaleniu BCh z AK został włączony do kompanii sabotażowo-dywersyjnej Kedywu o kryptonimie „Dominika” podporządkowanej bezpośrednio komendantowi Obwodu Olkusz AK „Olga”, jako jej I pluton. W zakresie działania „Dominiki” było m.in. egzekwowanie na terenie obwodu wyroków wydanych przez podziemny aparat sprawiedliwości. Były to kary chłosty, pieniężne czy śmierci. Oprócz wyroków żołnierze oddziału przeprowadzali akcje przeciwko urządům gminnym, paląc akta gminne i konfiskując środki pieniężne, akcje przeciwko sołtysom polegające na niszczeniu wykazów kontyngentowych oraz wykazów ludności przeznaczonej do wywozu na roboty do Rzeszy. Likwidowali konfidentów, atakowali posterunki policji i żandarmerii oraz linie komunikacyjne. Według oceny „Mohorta”

²⁴ L. Wyjadłowski, *W służbie Najjaśniejszej*, Dęby Rogalińskie, Kraków 2006, s. 51.

każdy żołnierz Oddziału posiadał wyszkolenie na poziomie podoficera piechoty, a znaczna liczba żołnierzy miała wykształcenie ogólne lub zawodowe na poziomie 4 klas gimnazjalnych, niektórzy mieli pełne średnie wykształcenia, a kilku rozpoczęte studia wyższe. Wielu miało za sobą ukończony kurs podchorążych, w każdej chwili prawie każdy mógł być doskonałym d-ca drużyny a kilku miało kwalifikacje na dowodzenie plutonem. [...] Żołnierze Oddziału [...] to elita partyzancka a cała grupa to dowodzony i dobrze wyszkolony kadrowy Oddział²⁵.

W 1944 r. został mianowany ppor. cz.w. Podczas akcji „Burza” jego oddział wszedł w skład baonu szturmowego „Suszarnia” 106. Dywizji Piechoty AK jako pluton „Warszawa”. W 1945 r. został zweryfikowany w stopniu kpt. cz.w. przez Komisję Likwidacyjną BCh²⁶. W 1976 r. sfinalizował zebranie danych dotyczących historii swojego oddziału w tym kalendarium walk oddziału „Mohorta”, które zakończył podsumowaniem, odnoszącym się do faktów z przeszłości i do przyszłości:

Dla 90% ówczesnego społeczeństwa okupowanego kraju nie kto inny a BCh i AK stanowiły nazwę powszechnie znaną, szanowaną, wymawianą z dumą i patriotyzmem. [...] Fakty zostaną faktami. Mity przez różnych „poprawiaczy historii” wymyślone o „staniu z bronią u nogi” nie wytrzymają osądu historii²⁷.

Wnioski z analizy portretu zbiorowego oficerów czasu wojny w kontekście etosu Armii Krajowej

Z analizy wymienionych wyżej oficerów czasu wojny wynika, że preferowano ludzi o zdecydowanym charakterze, posiadających zdolności organizatorskie i cechy przywódcze, opanowanych, rozważnych, przejawiających inicjatywę, upartych w osiągnięciu celu, potrafiących efektywnie wykorzystać i powiększyć posiadany potencjał podwładnych, o wysokim morale oraz wykształceniu ogólnym, które umożliwiało absorpcję wiedzy wojskowej na poziomie oficerskim. Z reguły to ludzie, którzy przed wybuchem wojny byli liderami w swoich środowiskach, posiadali wyszkolenie wojskowe na poziomie podoficerskim, zaangażowani społecznie, którzy system wartości wynieśli z domu rodzinnego lub z czasów edukacji. Ich działalność w konspiracji, sabotażu, dywersji czy partyzantce, aprobowana przez konspiracyjnych przełożonych, często *post factum* ze względu na dużą samodzielność, znakomicie ilustrowała etos AK rozumiany jako zwyczajowy zbiór zasad postępowania jej żołnierzy.

²⁵ J. Pieńkowski, *Album d-cy Oddziału Partyzantów Batalionów Chłopskich „Mohorta” 1940–1945*, mps, Gorzów Wielkopolski 1980, s. 2.

²⁶ Wojskowe Biuro Historyczne, Kolekcja akt ujawnionych członków BCh i AK: arkusz ewidencji personalnej, Pieńkowski Jan, 1777/90/795, s. 283–286.

²⁷ J. Pieńkowski, *Kalendarium akcji dywersyjno-partyzanckich wykonanych przez oddział „Mohorta” w czasie jego działalności na terenie powiatów Olkusz, Miechów, Pińczów i Włoszczowa pod dowództwem Jana Pieńkowskiego „Mohorta”*, mps, Gorzów Wielkopolski 1976, s. 27.

Obecny system kształcenia obywatelskiego w jednostkach wojskowych – zalety i wady oraz możliwości wykorzystania

W pododdziałach SZ RP zajęcia z przedmiotu kształcenie obywatelskie (KO) są prowadzone w wymiarze dwóch godzin w miesiącu, czyli 22 godzin w ciągu roku. Jedynie jeden lub dwa tematy dotyczą historii AK, a dodatkowo jeden lub dwa tematy są do dyspozycji dowódcy jednostki wojskowej²⁸. W 2023 r. tematyka dotycząca AK obejmowała: „Akcje zbrojne Polski Walczącej podczas II wojny światowej. 80 rocznica akcji pod Arsenałem” (2 godz.), „Umiłowanie Ojczyzny a patriotyzm. Postawy patriotyczne w służbie wojskowej” (2 godz.), „Dyspozycja dowódców jednostek wojskowych” (2 × 2 godz.)²⁹. Zajęcia z KO powinny być realizowane metodą wykładu lub pogadanki, lecz preferuje się również zajęcia w formie warsztatów oraz korzystanie z zasobów muzeów. Aktualne wytyczne MON wskazują priorytetowe cele w zakresie morale i etosu służby oraz sugerują zaangażowanie specjalistów, tj. pracowników akademickich do prowadzenia zajęć³⁰. W kontekście niniejszych rozważań należy mieć na uwadze, że etos dotyczy wartości, którymi kieruje się żołnierz, a wartości tych nie przekazuje się na wykładach. To nie jest wiedza, a efekt pracy wychowawczej.

Sposoby i metody wychowania i kształcenia, możliwe do wykorzystania w implementacji etosu Armii Krajowej wśród żołnierzy Wojska Polskiego

Należy zadać sobie pytanie, w którym okresie szkolenia należałoby implementować etos AK wśród żołnierzy WP. Nie jest tajemnicą, że czołg czy działko można wyprodukować od podstaw w ciągu kilku miesięcy, lecz „produkcja” żołnierza od podstaw, czyli od urodzenia, trwa ok. 20 lat. Do wojska nie przychodzą służyć ludzie znikąd, lecz z konkretnych środowisk, które ich już ukształtowały. Nie da się ukształtować żołnierza w wojsku, gdy wcześniej nie otrzymał podstaw tego wychowania. Innymi słowy – wysiłki mające na celu ukształtowanie przyszłego żołnierza celowe jest wdrożyć czy wzmocnić podczas procesu wychowania w placówkach oświatowych, przed osiągnięciem pełnoletniości przez wychowanka, który zasili szeregi wojska w czasie pokoju, czy po mobilizacji podczas wojny.

Interesujący i skuteczny sposób wychowania oraz implementacji wartości podał ułan, kapelan i filozof, ojciec profesor Józef Maria Bocheński w swojej pracy *De virtute militari*, dedykowanej żołnierzom III Rzeczypospolitej:

²⁸ Wykaz tematów obligatoryjnych do szkolenia żołnierzy w pododdziałach zawodowych. Szkolenie programowe w JW w latach 2022–2024, pismo Dowództwa Generalnego Rodzaju Sił Zbrojnych nr 12004/DG/1/21, 31.03.2021, Warszawa 2021.

²⁹ Załącznik do wykazu obligatoryjnych tematów do szkolenia uzupełniającego żołnierzy realizowanego w ramach przedmiotu „Kształcenie obywatelskie” w 2023 r., Departament Edukacji, Kultury i Dziedzictwa MON, Warszawa 2022.

³⁰ Wytyczne MON z 5.01.2023 do realizacji zadań w obszarze działalności wychowawczej w resorcie obrony narodowej w 2023 roku, MON, Warszawa 2023.

Żołnierz, który w szkole nie otrzymał dostatecznego przygotowania, winien je uzupełnić samodzielnie później, a w każdym razie kontynuować pracę samowychowawczą. Właściwie wypadałoby pod tym względem naśladować zwyczaj klasztorny, nakazujący wszystkim zakonnikom codzienną lekturę życiorysu jakiegoś świętego, tj. człowieka, który ideał chrześcijański w pełni zrealizował. Nie ma żadnej racji, dla której przygotowanie bojowe miałoby być mniej zupełne od zakonnego, i trzeba by zastosować te same środki. W każdym razie czytanie tego rodzaju dzieł jest rzeczą ogromnej doniosłości³¹.

Profesor Bocheński wyraził również życzenie, „by dowództwu wojska dano głos w sprawie wyboru dla szkół średnich literatury i kontroli widowisk. W ogóle jest rzeczą zdumiewającą, że o tym dotąd nie pomyślano, jakby wojsko nie miało nic do powiedzenia w tej sprawie”³². W przypadku naszych rozważań byłyby to życiorysy np. wspomnianych oficerów czasu wojny, których działalność była zgodna z etosem AK, z wartościami, jakie przyswoili sobie w procesie wychowawczym. Jako zwykli ludzie, nie herosi, wywodzący się z lokalnych środowisk, są wiarygodni dla późniejszych pokoleń oraz ewentualnych naśladowców.

Spodziewane problemy w implementacji etosu Armii Krajowej w jednostkach wojskowych Sił Zbrojnych RP

Wykaz tematów zajęć za szkolenia obywatelskiego powstaje w Departamencie Edukacji, Kultury i Dziedzictwa MON na podstawie propozycji przesłanych z dowództw i instytucji MON, w tym np. z Wojskowego Centrum Edukacji Obywatelskiej (WCEO) i jest wprowadzony do użytku w formie decyzji Ministra Obrony Narodowej. To dokument wewnętrzny, uzgadniany wyłącznie wewnątrz struktury organizacyjnej MON. Innymi słowy – to wojsko samo wskazuje sobie tematykę zajęć, podczas których będzie wychowywać swoich żołnierzy.

Polska jest zbudowana resortowo, czasami używane jest określenie „silosowo” – brakuje zwyczaju komunikacji poziomej, pomiędzy resortami, czyli np. pomiędzy MON a MEN, na poziomie roboczym. Mowa jest o „zwyczaju”, ponieważ procedury istnieją np. podczas prac nad rozporządzeniami przez poszczególnych ministrów. Dotyczy to zarówno rozporządzeń Ministra Obrony Narodowej, jak i Ministra Edukacji i Nauki. Przykładowo w 2021 r. w MEN procedowano, w formie nowelizacji rozporządzenia, nowy wykaz lektur. Pomimo rozesłania do wszystkich ministerstw projektu rozporządzenia w celu zgłoszenia uwag, żadne z ministerstw nie udzieliło odpowiedzi. Wszystkie ministerstwa uzgodniły ten projekt przez procedurę tzw. milczącej zgody. Również MON, pomimo posiadania w swojej strukturze Departamentu Edukacji, Kultury i Dziedzictwa, nie odniosło się do zawartości wykazu lektur³³. Tym

³¹ J.M. Bocheński, *De virtute militari. Zarys etyki wojskowej*, Philed, Kraków 1993, s. 54.

³² *Ibidem*.

³³ Projekt rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, techni-

samym MON zrezygnowało z możliwego wpływu na ukształtowanie systemu wartości niezbędnego przyszłym żołnierzom. Wykaz lektur w tym rozporządzeniu został opublikowany bez żadnych poprawek³⁴. Identyczna sytuacja miała miejsce w 2024 r., gdy po objęciu władzy przez nową koalicję w MEN rozpoczęto procedowanie nowego projektu rozporządzenia Ministra Edukacji zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia³⁵ oraz projektu rozporządzenia Ministra Edukacji zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej³⁶, w których zawarto nowe, okrojone wykazy lektur. Pomimo rozesłania do wszystkich ministerstw projektu rozporządzeń w celu zgłoszenia uwag MON nie przesłało żadnych uwag i uzgodniło obydwie projekty w procedurze milczącej zgody. Ponownie MON zrezygnowało ze swojego wpływu na kształtowanie przez edukację publiczną u wychowanków systemu wartości niezbędnego przyszłym żołnierzom.

Podsumowanie

Osobna praca obydwu ministerstw w celu wychowania młodego ucznia na obywatela i potencjalnego żołnierza powoduje, że nie występuje efekt synergii i w efekcie wojsko usiłuje wychować na żołnierza już ukształtowanego wcześniej człowieka. Ograniczony do 22 godz. rocznie czas na zajęcia z KO umożliwi jedynie zasygnalizowanie żołnierzom istnienia tematów i zagadnień, które faktycznie mogą zostać poznane

kum oraz branżowej szkoły II stopnia, Rządowe Centrum Legislacji, legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12347765/katalog/12793863#12793863 [dostęp: 20.09.2023].

³⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 13 sierpnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. z 2021 r., poz. 1537.

³⁵ Projekt rozporządzenia Ministra Edukacji zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Rządowe Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12384451> [dostęp: 20.06.2024].

³⁶ Projekt rozporządzenia Ministra Edukacji zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Rządowe Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12384450> [dostęp: 20.06.2024].

i zgłębione jedynie w ramach samokształcenia. Tu należy wspomnieć, że samokształcenie jest jednym z preferowanych sposobów pozyskiwania wiedzy przez żołnierzy Terytorialnej Służby Wojskowej. Nie jest to nowy sposób. W WP zastosowano go już w 1920 r., kiedy od zera budowano wojsko narodowe. To wtedy w *Przewodniku żołnierza piechoty*³⁷ umieszczono syntetyczny wykład historii oręża polskiego *Obrazy z dziejów Wojska Polskiego* obejmujący okres od XVI wieku do działań polskich formacji wojskowych podczas I wojny światowej, napisany przez prof. Wacława Tokarza w formie stustronicowej przedmowy adresowanej do żołnierza. Celem tego wykładu było zapoznanie z historią i etosem WP zmobilizowanych żołnierzy, którzy wcześniej ukończyli szkoły powszechne w ramach systemów edukacji państw zaborczych, gdzie nie mogli poznać historii własnego narodu³⁸. Zagadnienia dotyczące odwagi i waleczności, honorowego sprawowania się czy dobrego i rzetelnego stosunku do towarzyszy broni zilustrowano świeżymi i konkretnymi przykładami zachowania wymienionych z imienia i nazwiska polskich legionistów oraz żołnierzy WP z lat 1914–1919³⁹. Postawiono wtedy na samokształcenie, ponieważ olbrzymia liczba ówczesnych oficerów pochodzących z armii zaborczych również miała braki w tym zakresie i nie mogła wystąpić w roli wychowawców kształtujących etos WP.

Obecnie istnieje możliwość przekazania wiedzy dotyczącej historii i etosu np. AK nie tylko w formie analogowej (podręczniki i instrukcje), ale również w formie cyfrowej, jako aplikacje w smartfonach czy e-booki, co wydaje się bardziej skuteczne w dotarciu do młodego człowieka zarówno w okresie jego edukacji szkolnej, jak i służby wojskowej.

Dalsze rozważania dotyczące implementacji tradycji i etosu AK w SZ RP można będzie prowadzić po otrzymaniu odpowiedzi na dwa pytania:

- Czy Departament Edukacji, Kultury i Dziedzictwa MON przyjmie propozycje tematów np. od historyków zatrudnionych w instytutach naukowych i placówkach muzealnych, dotyczące oparcia budowy etosu wojska na etosie AK – czyli czy uzna za niezbędny w komunikacji z przedstawicielami MON udział przedstawicieli MEN oraz Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN)?
- Czy podczas procedowania kolejnej nowelizacji rozporządzenia Ministra Edukacji dotyczącego podstawy programowej i listy lektur obowiązkowych i ponadobowiązkowych Minister Obrony Narodowej jednak zechce mieć wpływ na podstawy moralne absolwentów szkół ponadpodstawowych, przydatne przy realizacji konstytucyjnego obowiązku obrony państwa i wskaże lektury, które powinny mieć pożądaną wpływ na ukształtowanie i uformowanie przyszłego żołnierza WP?

pozytywne odpowiedzi na powyższe pytania pozwolą sformułować dalsze hipotezy dotyczące skuteczności przyjętych rozwiązań, które będą mogły po kilku

³⁷ *Przewodnik żołnierza piechoty*, oprac. S. Kara, wyd. 2, Wyd. M. Arcta, Warszawa 1920.

³⁸ *Ibidem*, s. V-CXXVIII.

³⁹ *Ibidem*, s. 7–16, 24–26.

latach pracy wychowawczej zostać zweryfikowane np. przez badania społeczne prowadzone pośród żołnierzy WP przez WCEO. Z powyższych rozważań wynika konieczność współpracy odpowiednich departamentów MON, MEN oraz MKiDN w zakresie organizacji pracy wychowawczej młodego pokolenia, mającej na celu wychowanie obywatelskie i wychowanie wojskowe niezbędne przy budowie potencjału obronnego państwa.

Bibliografia

- Bocheński J.M., *De virtute militari. Zarys etyki wojskowej*, Philed, Kraków 1993.
- Brożek C., Goc K., *Odszedł żołnierz i weteran Armii Krajowej ś.p. Leonard Wyjadłowski*, „Zeszyty Historyczne Olkusza” 2013, nr 15, s. 53–60.
- Goc K., *Kazimierz „Pijok” Kluczewski*, „Ziemia Olkuska. Powiatowy Biuletyn Informacyjny” 2008, nr 9, s. 12–13.
- Kiciarski M. pseud. „Jur”, *Olkusz pod okupacją hitlerowską. Wspomnienia lekarza*, „Przegląd Lekarski” 1968, nr 1, s. 228–235.
- Kulig K., *Nowak Edward ps. Jodla*, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej w Olkuszu, <https://akolkusz.blogspot.com/p/novak-edward-ps-joda.html> [dostęp: 20.09.2023].
- Kuran M., *Etos pracy w literaturze i kulturze – wprowadzenie do tomu studiów*, [w:] „*Labor omnia vincit improbus*”. *Etos pracy w literaturze i sztuce – wybrane ujęcia*, red. *idem*, „Analecta Literackie i Językowe” 2019, t. 10, <https://doi.org/10.18778/8142-437-0.01>.
- Kwiecień Z. pseud. „Sokół”, *Drużyna zwiadu II batalionu Pułku „Srebro” 23 D.P. AK*, [w:] *Partyzanckie wspomnienia*, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Koło Olkusz, Olkusz 1999, s. 44–67.
- Malewska Z., Kluczewski K., *Czy tak wyglądał „podziemny Śląsk”? Na marginesie książki Zygmunta Waltera Jankego*, „Zaranie Śląskie” 1970, nr 1, s. 86–91.
- Ossowska M., *Ethos rycerski i jego odmiany*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1973.
- Projekt rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Rządowe Centrum Legislacji, legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12347765/katalog/12793863#12793863 [dostęp: 20.09.2023].
- Projekt rozporządzenia Ministra Edukacji zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12384451> [dostęp: 20.06.2024].
- Projekt rozporządzenia Ministra Edukacji zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12384450> [dostęp: 20.06.2024 r.].
- Przewodnik żołnierza piechoty*, oprac. S. Kara, wyd. 2, Wyd. M. Arcta, Warszawa 1920.
- Walter-Janke Z., *W Armii Krajowej na Śląsku*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1986.
- Witek S., *Etos*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1983, s. 1195.

- Wróblewski J., *Patrzę w przyszłość z dyskretnym optymizmem. Wywiad z Prezesem ZG ŚZŻAK*, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, 12.09.2012, <https://armiakrajowa.org.pl/wstep/147-wywiad-z-prezesem-zg-zak> [dostęp: 20.09.2023].
- Wyjadłowski L., *W służbie Najjaśniejszej*, Dęby Rogalińskie, Kraków 2006, s. 51.
- Wykaz tematów obligatoryjnych do szkolenia żołnierzy w pododdziałach zawodowych. Szkolenie programowe w JW w latach 2022–2024, pismo Dowództwa Generalnego Rodzajów Sił Zbrojnych nr 12004/DG/1/21, 31.03.2021, Warszawa 2021.
- Wytyczne MON z 5.01.2023 do realizacji zadań w obszarze działalności wychowawczej w resorcie obrony narodowej w 2023 roku, MON, Warszawa 2023.
- Załącznik do wykazu obligatoryjnych tematów do szkolenia uzupełniającego żołnierzy realizowanego w ramach przedmiotu „Kształcenie obywatelskie” w 2023 r., Departament Edukacji, Kultury i Dziedzictwa MON, Warszawa 2022.
- Zawacka E., *Szkice z dziejów Wojskowej Służby Kobiet*, Fundacja „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej”, Toruń 2001.

Akty prawne

- Decret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 12 marca 1937 r. o służbie wojskowej oficerów, Dz.U. z 1937 r., nr 20, poz. 128.
- Obwieszczenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 3 marca 2008 r. w sprawie ogłoszenia „Kodeksu Honorowego Żołnierza Zawodowego Wojska Polskiego”, Dz.Ur. MON z 2008 r., nr 5, poz. 55.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 13 sierpnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. z 2021 r., poz. 1537.

Archiwalia

- Archiwum Narodowe w Krakowie, Zespół Archiwum Śląskiego Okręgu Armii Krajowej: wnioszek awansowy, 29/1316/0/-/3.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Zespół Archiwum Śląskiego Okręgu Armii Krajowej: raport uzupełniający, Serce, L.dz. 79/Ked, Dn. 23.V.44., 29/1316/0/-/19.
- Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Kobiet,teczka T. Delekty: ankieta z 23 marca 1969 r.
- Instytut Pamięci Narodowej: Gerard Woźnica, życiorys, IPN Kr 009/144.
- Wojskowe Biuro Historyczne, Kolekcja akt ujawnionych członków BCh i AK: arkusz ewidencji personalnej, Pieńkowski Jan, 1777/90/795.
- Wojskowe Biuro Historyczne, Kolekcja akt ujawnionych członków BCh i AK: Woźnica Gerard-arkusz ewidencji personalnej, 1777/90/776.
- Wojskowe Biuro Historyczne, Kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych: Bartkiewicz Michał, 27.06.1938.
- Wojskowe Biuro Historyczne, Kolekcja akt ujawnionych członków BCh i AK: arkusz ewidencyjny, Bartkiewicz Michał, 1777/90/663.
- Wojskowy Instytut Historyczny: G. Woźnica, Oddział „Hardego”, mps, Warszawa 1981.

Ze zbiorów autora

- Pieńkowski J., *Kalendarium akcji dywersyjno-partyzanckich wykonanych przez oddział „Mohorta” w czasie jego działalności na terenie powiatów Olkusz, Miechów, Pińczów i Włoszczowa pod dowództwem Jana Pieńkowskiego „Mohorta”*, mps, Gorzów Wielkopolski 1976.

Pieńkowski J., *Album d-cy Oddziału Partyzantów Batalionów Chłopskich „Mohorta 1940–1945*, mps, Gorzów Wielkopolski 1980.

*Etos Armii Krajowej na tle portretu zbiorowego oficerów czasu wojny
Obwodów Olkusz ZWZ/AK oraz możliwości i sposoby jego implementacji
w Siłach Zbrojnych RP*

Streszczenie

Celem artykułu jest identyfikacja etosu żołnierzy Armii Krajowej (AK) oraz ocena możliwości jego wdrożenia w Siłach Zbrojnych RP. W artykule przedstawiono życiorysy siedmiu oficerów czasu wojny z Obwodów Olkusz AK, omówiono obecny system kształcenia obywatelskiego w wojsku oraz wskazano możliwe sposoby wprowadzenia etosu AK do współczesnej edukacji. Ze względu na ograniczony czas na kształcenie obywatelskie w programach szkolenia pododdziałów Wojska Polskiego jedyną drogą przekazania żołnierzom etosu AK jest samokształcenie, które polega na przyswajaniu wiedzy dotyczącej działalności osób w strukturach AK. Popularyzacja wzorców osobowych jest jednym z najbardziej skutecznych sposobów wychowania młodzieży. W tym celu należy wykorzystywać nie tylko tradycyjne nośniki informacji (książki), ale również nowoczesne (np. aplikacje w smartfonach i e-booki). Niezbędna jest również współpraca ministerstw odpowiedzialnych za obronę narodową, edukację narodową oraz kulturę i dziedzictwo narodowe.

Słowa kluczowe: etos Armii Krajowej, oficerowie czasu wojny, implementacja, etos żołnierza Wojska Polskiego

*The ethos of the Home Army against the background of a collective portrait
of wartime officers of the Olkusz Districts of the AFU/HA and the possibilities and
ways of its implementation in the Polish Armed Forces*

Abstract

The aim of the article is to identify the ethos of the Home Army soldiers and to assess the possibility of its implementation in the Armed Forces. The article analyzes the biographies of seven wartime officers from the Olkusz Districts of the Home Army, discusses the current system of civic education in the army and indicates possible ways of implementing the ethos of the Home Army. Due to the limited time for civic education in the training programs of the Polish Army subunits, the only way to convey the ethos of the Home Army to the soldiers is self-education, which consists in acquiring knowledge about the activities of people in the structures of the Home Army. Popularization of role models is one of the most effective ways of educating young people. For this purpose, it is necessary to use not only traditional information carriers (books) but also modern ones, e.g. smartphone applications and e-books. It is also necessary to cooperate with ministries responsible for national defense, national education, and national culture and heritage.

Key words: ethos of the Home Army, wartime officers, implementation, ethos of the soldier of the Polish Army